

STEFAN HEDLUND
NICLAS SUNDSTRÖM

Rysk ekonomi efter systemskiftet

Efter snart fyra år av debatt kring den ryska chockterapin finns nu tillräckligt mycket erfarenheter för att göra en första utvärdering. I denna artikel visar Stefan Hedlund och Niclas Sundström att resultatet blev ett historiskt unikt fall i BNP, industriproduktion och investeringar. De konstaterar också att det inte finns någon substans i de uppfattningar som säger att det finns en betydande privat sektor vars bidrag inte reflekteras i den officiella statistiken. Avslutningsvis diskuteras faran för att den ryska ekonomin för lång tid framåt kommer att förbli på dagens låga utvecklingsnivå.

Debatten om det ryska systemskiftet har utmärkts av två karakteristika, som på ett olyckligt vis har samverkat till att blockera en traditionell, rationell nationalekonomisk analys av rysk ekonomisk politik. Dels har diskussionen om policy, dvs chockterapi eller gradualism, i det närmaste helt kommit att tränga ut analys av tillstånd och möjligheter.¹ Dels har föreställningen om det unika trängt ut tillämpning av existerande kunskaper.

Det förra har varit olyckligt främst av det enkla skälet att den ryska verkligheten helt har kommit i skymundan: man har *utgått* ifrån att Ryssland på intet fundamentalt vis var annorlunda än samhällena i väst. Idag kan vi konstatera att detta var fel, att det ryska samhället saknade både den institutionella struktur och de sociala och rättsliga normer som krävs för att en fungerande marknadsekonomi skall vara möjlig. Paradoxalt nog kan vi därmed också konstatera att policydebat-

ten som sådan i stora drag har varit irrelevant.

Föreställningen om det unika manifesteras i det ofta upprepade konstaterandet, att någon övergång från planekonomi till marknadsekonomi aldrig tidigare ägt rum, och den därav icke logiskt följande slutsatsen att några tillämpbara teorier inte fanns att tillgå. Denna inställning legitimerade allehanda mirakelkurer, med svag eller ingen förankring i ekonomisk teori. Konsekvenserna skulle komma att bli därefter.

Det ligger något av en ödets ironi i att 1993 års nobelpristagare i ekonomi blev Douglass North, som i sin forskning just har ägnat sig åt att förklara hur marknadsekonomins institutioner växer fram. De som lyssande till hans nobelföreläsning fick lära sig betydelsen av att skilja mellan formella regler och informella normer, samt att stor hänsyn måste tas till att de senare endast förändras långsamt. Hans budskap *borde* ha föranlett ingående studier av den ryska verklighetens institutioner och normsystem, samt en viss begrun-

STEFAN HEDLUND är professor i öststatsforskning vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.
NICLAS SUNDSTRÖM är forskare vid samma institution.

¹ Symptomatiskt nog har de fåtaliga försök av detta slag som faktiskt gjorts genast kritiserats just för att inte innehålla policydiskussion eller erbjuda någon alternativ politik.

dan av faran för att radikala förändringar skulle orsaka större skada än nytta, men därav blev intet. Nobelpristagaren talade för döva öron.

När vi nu är på väg mot slutet av det fjärde året efter chockterapiens inledning finns tillräckligt mycket erfarenheter för att göra en första utvärdering, för att lägga policydiskussionen åt sidan och i stället studera vad som faktiskt har hänt. Vi kan ur detta perspektiv se hur även de mest pessimistiska prognoserna har överträffats med råge. Beträffande den ryska ekonomins förmåga till institutionell förändring, och det ryska samhällets förmåga att ändra de sociala och rättsliga normsystem som tillsammans möjliggör marknadsekonomi, tvingas vi också dra tämligen nedslående slutsatser. Prognosen för det fortsatta "reformarbetet" måste ses mot denna bakgrund.

Låt oss börja med att teckna en grov bild av det som hänt sedan den 2 januari 1992, den dag då det ryska systemskiftet inleddes med en omfattande liberalisering av priserna.²

Den grova bilden

I policydiskussionen är det framför allt den ryska stabiliseringspolitiken som har stått i fokus. I syfte att komplettera denna ensidiga inriktning skall vi här presentera två dimensioner av den ekonomiska utvecklingen som har verkligt avgörande betydelse, men som sällan fått det utrymme de förtjänar. Det gäller dels den reala ekonomins utveckling, som *til syvende og sidst* bestämmer landets ekonomiska framtid, dels inkomstfördelningen, som bestämmer befolkningens tolerans av den förda politiken.

Den reala ekonomin

Om vi börjar med den reala ekonomins utveckling kan vi av *Tabell 1* utläsa en process av real förstörelse som för ett land i fred, förskonat från större naturkatastro-

Tabell 1 Rysk ekonomisk utveckling, 1992–95 (årlig real förändring i procent, 1995: prognos).

	1992	1993	1994	1995
BNP	-19	-12	-15	-10
Industriproduktion	-18	-16	-21	-13
Investeringar	-40	-15	-25	-20

Källor: Havlik, P *et al* [1995, s 79], *Finansovye Izvestija*, 6 juli 1995.

fer, måste betraktas som historiskt unik.

Det ackumulerade fallet i BNP uppgår under åren 1992–94 till inte mindre än 40 procent. Om prognosen för 1995 står sig kan vi notera en viss avmattning i kraftgången, vilket förvisso är positivt. Samtidigt måste dock göras klart att det ännu inte finns någon botten i sikte. I vilket annat land som helst hade ett reall fall i BNP om tio procent under ett år betraktats som synnerligen allvarligt. Detta måste naturligtvis gälla även för Ryssland.

USA förlorade under den stora depressionen omkring 30 procent av sin BNP. Ryssland kommer vid 1995 års slut att ha förlorat mer än 45 procent, och fallet kommer av allt att döma att fortsätta under 1996. Vid någon tidpunkt kommer processen att vända och tillväxten åter att bli positiv, men hur mycket finns då kvar av rysk industri och rysk infrastruktur? Detta måste vara den helt centrala frågeställningen i all diskussion av Rysslands framtida utveckling.

Om vi lämnar BNP och endast ser på siffrorna över industriproduktionens utveckling förmörkas bilden ytterligare. För åren 1992–94 uppgår det ackumulerade

² Liberaliseringen gällde ungefär 90 procent av detaljhandelspriserna och 80 procent av producentpriserna. Viktiga undantag i den senare gruppen var inhemska energipriser, som än idag ligger betydligt under världsmarknadsnivån. Denna skillnad har skapat stort utrymme för centralt placerade aktörer att göra vinster på kvoter och licenser för export.

fallet i industriproduktionen till 45 procent och om prognosen för 1995 står sig hamnar vi på 53 procent, dvs mer än en halvering under fyra år.

Under åren 1992–94 reduceras dessutom investeringarna i den ryska ekonomin med sammanlagt drygt 60 procent. Om prognosen för 1995 står sig hamnar vi på ett fall om närmare 70 procent, och om vi jämför med 1989 års nivå blir siffran hela 73 procent (*Finansovye Izvestija*, 6 juli 1995). Det torde inte behövas särskilt mycket fantasi för att inse vilka konsekvenser denna utveckling måste få för den ryska ekonomins långsiktiga produktionsförmåga.

Inkomstfördelningen

När systemskiftet inleddes fanns en utbredd insikt om att chockterapi skulle få omfattande sociala konsekvenser. Hög inflation, växande arbetslöshet och försämrad förmåga att upprätthålla de gamla statliga sociala skyddsnäten skulle slå hårt mot utsatta grupper. Logiken bakom själva begreppet "chockterapi" var dock att en omställning till marknadsekonomi hursomhaver med nödvändighet skulle få dessa effekter och att det därför vore bäst att få eländet överståndet så snabbt som möjligt.

Av *Tabell 2* framgår tydligt att inflationschocken satte in med full kraft. Under systemskiftets första år registrerades en ökning i konsumentprisindex på 1354 procent om man mäter inflationstakten som årsgenomsnitt, eller 2318 procent om man mäter vid årets slut. De fördelningspolitiska konsekvenserna blev naturligt nog tämligen dramatiska. Alla som hade en sparad slant på banken fick se detta sparande raderas ut, och alla som levde på fasta inkomster – statliga löner, pensioner eller andra transfereringar – fick se sina reala inkomster falla mycket snabbt.

Tabell 2 Inflationens utveckling 1992–95.

	1992	1993	1994	1995
Årsgenomsnitt	1354	896	220	180
Årsslut	2318	841	205	100

Källor: EBRD [1995, s44], *Neue Zürcher Zeitung*, 13 juli 1995.

Även om omfattningen kanske var något större än man tänkt sig, var fenomenet som sådant förväntat. Det man inte hade förväntat var att stabiliseringspolitiken skulle misslyckas, och att inflationen, vilket också framgår av *Tabell 2*, skulle ligga kvar på en hög nivå. Konsekvenserna av detta misslyckande blev att omfördelningen av inkomster fortsatte, till förmån för de samhällsgrupper som ibland kallas de "nya ryssarna", dvs personer som verkar på eller bortom lagens och moralens yttre gränser.

Liksom i fallet med utvecklingen i den reala ekonomin kan vi också se hur en inledningsvis mycket besvärande inflationsutveckling under 1993 och 1994 har bromsats mycket kraftigt, samt att siffror för första halvan av 1995 pekar på en ytterligare reduktion. Än en gång måste vi dock göra klart vilka referensramar som används.

Inflationstakten under 1994 var förvisso betydligt mindre oroväckande än under 1992, men i vilket annat land som helst skulle en årlig inflationstakt på över 200 procent upplevas som ett betydande problem. Detsamma gäller utvecklingen under 1995. Även om den månatliga inflationstakten hålls under tio procent – vilket varit fallet under våren men knappast kommer att stå sig under hösten – blir resultatet på årsbasis fortfarande mycket högt.

Den negativa reallöneutvecklingen framgår av *Tabell 3*: under 1992–94 sjunker reallönerna med sammanlagt 25 procent. Om vi till detta lägger att reallönerna föll även under 1991 och att fallet accelererar under 1995, får vi fem år i

Tabell 3 Årlig förändring i reallöner och realinkomster, 1992–95 (1995: jan–april jämfört med samma period 1994).

	1992	1993	1994	1995
Reallöner	-7,0	-4,0	-16,0	-30,0
Realinkomster	-46,0	13,0	15,6	-12,0

Källor: Havlik *et al* [1995, s 79], ECE [1994, s 37], Goskomstat [1994, s 144], Illarionov & Dmitriev [1995].

följd av sjunkande reallöner. Att detta ännu inte har orsakat några nämnvärda missnöjesyttringar får sägas vara ett tämligen unikt fenomen.

Något mera komplicerad är den bild som tonar fram om vi i stället studerar realinkomsternas utveckling, dvs tar hänsyn även till andra inkomstkällor än lönarbete. Det dramatiska fall som noteras under 1992 reflekterar inte bara inflationseffekten utan också betydande eftersläpningar i löneutbetalningar och nedskärningar i olika transfereringssystem.³

Att realinkomsterna sedan återhämtar sig under både 1993 och 1994 är förvisso positivt, men det avlägsnar inte det enkla faktum att realinkomsterna för 1994 likväl stannade på endast 70 procent av 1991 års nivå (Goskomstat [1994, s 144]). Under våren 1995 kan vi dessutom notera att även realinkomsterna åter börjar falla.

Till denna utveckling lämnar dessutom den ryska statistikmyndigheten Goskomstat en intressant kommentar: under 1994 steg realinkomsterna för "välbärgade grupper" med 30 procent, medan ökningen för "mindre välbärgade grupper" var mindre än fem procent (Goskomstat [1994, s 147]). Denna observation säger oss något om hur tveksamt måttet på stigande realinkomster är.

Slutresultatet av den omfattande omfördelning av inkomster och förmögenheter som har skett under systemskiftet kommer till tydligt uttryck i den officiella

Tabell 4 Rysk inkomstfördelning 1993–94 (grupper om vardera 20 procent av befolkningen).

	1993	1994
Första gruppen	5,8	5,3
Andra gruppen	11,1	10,2
Tredje gruppen	16,7	15,2
Fjärde gruppen	24,8	23,0
Femte gruppen	41,6	46,3

Källa: Goskomstat [1994, s 146–47].

statistiken. I *Tabell 4* visas inkomstfördelningens stora och växande assymmetri. Under 1993 hade den rikaste femtedelen av den ryska befolkningen tillsammans 41,6 procent av de samlade (registrerade) inkomsterna, medan den fattigaste femtedelen fick nöja sig med att dela på 5,8 procent av den totala kakan. Under 1994 var motsvarande siffror 46,3 och 5,3 procent.

I en traditionell framställning av inkomstfördelningen skulle man helst vilja se befolkningen indelad i tiondelar, s k deciler. Detta görs inte i den ryska tabellen, men i kommentarerna sägs att spännvidden mellan de rikaste och de fattigaste tio procenten (mellan första och tionde decilen) på detta enda år ökade från 11,2 till 15,1 gånger, vilket torde representera en tämligen unik omfördelning (Goskomstat [1994, s 147]).

Allvaret i denna utveckling framgår särskilt tydligt om vi konstaterar att man för att få till stånd en tillräcklig kraftsamling för att bryta den reala ekonomins nedgång med all sannolikhet kommer att tvingas till en ytterligare snedvridning,

³ En centralt placerad tjänsteman inom IMF karakteriserar den ryska finanspolitiken som "aggressive sequestration" (Hernandez-Catá [1995, s 24]), vilket kan översättas som "aggressiv indragning till statskassan". Poängen är att man vid behov helt enkelt har vägrat göra utbetalningar, för exempelvis löner.

dvs en ytterligare snedvridning till den privata sektorns fördel (om det nu faktiskt är så att den privata sektorn i rysk ekonomi har bäst tillväxtpotential).

Finns det något hopp?

Som ovan nämnts är det framför allt stabiliseringspolitiken som har stått i centrum för diskussionen kring det ryska systemskiftet. Optimism eller pessimism kring reformpolitikens framåtskridande har i mångt och mycket kretsat kring kortsiktiga fluktuationer i inflationstakt och rubelkurs. Detta gäller också huvuddelen av de olika hjälpprogram som har konstruerats, där i synnerhet IMF:s krav på maxgränser för budgetunderskott och inflationstakt har varit centrala.

För att få ytterligare krediter måste den ryska sidan göra troligt att man förmår leva upp till de villkor IMF ställer upp. Detta gäller dessutom *ex ante*, dvs man betalar utifrån löften snarare än prestationer. Föga förvånande har det uppstått ett tydligt pendelmönster, där den ryska sidan lever upp till alla förpliktelser fram till dess att avtal tecknats, varefter man genast släpper alla tyglar och åter inflaterar ekonomin.

Under första kvartalet 1995 ökade penningmängden, M2, med i genomsnitt en procent per månad. Sedan träffades avtalet med IMF och i april ökade M2 med hela 25 procent. Penningmängdens genomsnittliga ökning under perioden januari-april förvandlades därmed till 4-6 procent (Beljakov *et al* [1995, s 53]). Enbart kontanter ökade i april med 6,8 tusen miljarder rubel, vilket är att jämföra med den förra rekordnoteringen från december 1994 på 4,5 tusen miljarder rubel (Vasiltjuk [1995]).

Ryska centralbanken är visserligen "sparsam" med information om penningaggregaten, men i början av juli "läckte" en av bankens vice ordföranden att M2 ökade med 15 procent under juni, vilket innebär en genomsnittlig penning-

mängdsökning per månad under andra kvartalet 1995 på 16,5 procent. Motsvarande tal för andra kvartalet 1994 var 14 procent.⁴

Tittar vi på den månatliga inflationstakten framgår inte heller vad som föranleder förhoppningar om stabilisering. I mars var inflationen 8,9 procent, i april 8,5 procent, i maj 7,9 procent, i juni 6,7 procent och i juli 5,5 procent (löpande nummer av *Moskovskie Novosti*). Trenden var således tydligt nedåtriktad. Det centrala i denna utveckling är emellertid inte att inflationen sjunker, utan att den fortsätter att vara så pass hög och att inflationsförväntningarna därmed rimligen måste uppfattas som mycket väl befästa.

Utvecklingen i prisindex för 1995 visar en stark likhet med utvecklingen under sommaren-hösten 1994. Då liksom nu sjönk de månatliga inflationstakterna månad för månad under våren och sommaren, men lagom till hösten blev det problem. Både kreditgivning och penningmängd ökade. Den ryska regeringen fick stora svårigheter med skatteintäkter och krav på subventioner kom från både jordbruket, militären och olika regioner. Budgetmål och mål för penningmängdens ökning kunde därmed inte hållas.

En av orsakerna till årets penningmängdsökning kan förknippas med valutareserven. I januari 1995 hade den ryska centralbanken, enligt vice premiärminister Tjubajs, endast reserver för två dagar. Under våren 1995 fördes också i den ryska pressen och i ryska ekonomitidskrifter en

⁴ Trovärdigheten i dessa siffror måste tyvärr sägas vara mycket låg. Förhandlingarna med IMF byggde på omkring tre procents inflation under första kvartalet. I början av juni förklarar dock ordföranden i centralbanken att den korrekta siffran var 9,7 procent (Illarionov & Dmitriev [1995]). Man har således medvetet fört IMF bakom ljuset, något IMF:s förhandlare vid det här laget måste vara väl införstådda med.

debatt om huruvida rubeln skulle stabiliseras och ges en fast växelkurs.

Under intryck av dessa faktorer började centralbanken efter hand att bygga upp sina reserver; enligt vissa uppgifter utgjordes hälften av april månads penningmängdsökning av centralbankens ansträngningar att bygga upp valutareserven. Man tryckte helt enkelt rubel för att köpa valuta, vilket knappast kan sägas vara en långsiktigt hållbar strategi.

Att inflationsutvecklingen måste få konsekvenser för den reala ekonomin visas av fortlöpande ryska företagsundersökningar. En viktig kanal är den växande divergensen mellan producent- och konsumentpriser. Under första kvartalet 1995 steg producentpriserna med 90 procent och konsumentpriserna med 55 procent, vilket kan jämföras med ökningarna på 67 respektive 51 procent under motsvarande period 1994 (Beljakov *et al* [1995, s 52]). Att producenter på något sätt reagerar på denna prisdivergens torde inte vara ett helt orimligt antagande: att höja konsumentpriserna eller lägga ned produktion är ett par uppenbara alternativ.

Ytterligare faktorer som visar på höga och bestående inflationsförväntningar är den flykt från inhemsk valuta som pågår i den ryska ekonomin, manifesterad både i sparandet och i kapitalflykten till utlandet. I det förra fallet visar en närmare analys att ett ökat sparande inte automatiskt kan tolkas som någonting positivt i sig. Orsaken ligger i det ryska sparandets struktur.

Under 1994 var hushållens sparande 27 procent av de nominella "penninginkomsterna", vilket då motsvarade ungefär 95 tusen miljarder rubel. Av detta sparande placerades 17 tusen miljarder rubel i inhemsk valuta och 22 tusen miljarder rubel i värdepapper eller dylikt. Återstoden – motsvarande ca 24 miljarder dollar – placerades i utländsk valuta (Ivanov & Jelachovskij [1995]). Endast 40 procent av det ryska sparandet skedde således i det egna landets valuta. Detta sparbeteende är ett

klassiskt sätt att hantera hög och varierande inflation, perioder av negativa realräntor samt betydande devalveringar. Befolkningen har helt enkelt lärt sig att regeringen är benägen att utnyttja inflationsfinansiering.

I ett skattesystem som det ryska, vilket präglas av ineffektivitet och långa indrivningstider, kommer hög inflation att erodera de reala skatteintäkterna ("Olivera-Tanzi effekten"). Detta förstärker regeringens benägenhet att inflationsfinansiera vilket i sin tur förstärker de skattskyldigas flykt till utländsk valuta (De Gregorio [1993]). Vi har således en ond spiral.

Det är överhuvudtaget svårt att göra en meningsfull analys av sparandet i den ryska ekonomin. Det finns exempelvis studier som tyder på att många ryska företag under 1992 betraktade den *nominella* räntan som en effektiv kostnad, vilket är anmärkningsvärt då inflationen under året hamnade på över 2000 procent. Det krävs en hel del för att under dylika omständigheter göra uppskattningar på räntekänsligheten i sparandet, och konsumtionens intertemporala substitutionselasticitet.

Beträffande kapitalflykten kan vi konstatera att denna fortsätter på en mycket hög nivå. Enligt ryska inrikesministeriet lämnade ungefär 50 miljarder USD Ryssland enbart under 1994 (Cooke [1995]). Det kan dock vara betydligt mer än så. Chefen för ryska Interpol, Jurij Melnikov, uppger att hela 80 miljarder USD lämnade Ryssland under detta år och att kapitalflykten fortsätter under 1995, med ungefär 1,5 miljarder USD per månad (*OMRI Daily Digest*, 23 juni 1995).

Det förtjänar att understrykas att kapitalutflödet ur Ryssland under 1994 således var större än det samlade inhemska sparandet, även om vi använder den lägre siffran 50 miljarder USD. Även detta torde vara unikt. Om vi dessutom beaktar att huvuddelen av kapitalutflödet går till direktinvesteringar utomlands, dvs fast

egendom av olika slag, framstår det som synnerligen osannolikt att detta kapital skall återvända inom överskådlig tid.

Primitivisering av den ryska ekonomin

Under våren 1995 fördes i Ryssland en omfattande debatt om den unika minskningen i ekonomisk aktivitet. Denna debatt står i skarp kontrast till den diskussion om Rysslands ekonomi som samtidigt fördes i stora västmedier, exempelvis *The Economist*. I väst har man koncentrerat sig på frågor av typen: när kommer Ryssland att vara en ledande världsekonomi, vad kan vi förvänta av tillväxttakter på 10 procent årligen, och liknande mirakelhistorier.

I den ryska debatten, och i den forskning om rysk ekonomi som bedrivs i väst, har fokus varit något annorlunda. Här behandlas begrepp som *primitivizirovanije* ("primitivisering" av ekonomin), industristrukturens utveckling, utrikeshandelns sammansättning, rubelns framtid, de misslyckade stabiliseringsförsöken, det suspekta banksystemet, kopplingarna mellan banker, företag och den politiska eliten osv. För att ytterligare belysa allvaret i det som ovan skildrats skall vi ur denna ryska debatt lyfta fram en dimension, den som rör "primitiviseringen" av den ryska ekonomin.

Under åren 1992–95 skedde en betydande förskjutning i den ryska ekonomins struktur, men det var knappast fråga om det slags strukturomvandling som brukar förknippas med modernisering inom ramen för en marknadsekonomi. Tendensen för industristrukturens omvandling är mycket klar: ju högre bearbetningsgrad, desto större fall (härav *primitivizirovanije*). Efter tre års "transformation" är det den ryska tunga och råvaruutvinande industrin som har vunnit marknadsandelar.

Av *Tabell 5* framgår hur de extraktiva industrigrenarna trots en betydande till-

Tabell 5 Industristrukturens utveckling 1992–94 (procentuell förändring jämfört med föregående år, 1994: första halvåret).

	1992	1993	1994
Gas	-1,4	-3,0	-5,7
El	-4,0	-5,3	-7,1
Kol	2,2	-8,0	-11,4
Oljeutvinning	-16,0	-14,0	-14,4
Oljebearbetning	-11,2	-18,0	..
Järn och stål	-17,4	-16,6	-24,4
Metallurgi	-26,8	-18,1	-13,3
Kemi	-22,3	..	-35,5
Skog och papper	-14,6	-18,7	-33,3
Byggmaterial	-24,7	-17,6	-32,2
Maskiner	-14,9	-15,6	-42,0
Lätt industri	-26,4	-23,4	-43,6

Källa: Institut für Weltwirtschaft Kiel [1994, s 5].

bakagång faktiskt ökar i betydelse. Lika tydligt är dock att detta sker till följd av att andra industrigrenar backar än kraftigare. Gas och el faller första halvåret 1994 med sex-sju procent, kol och olja med ungefär det dubbla. Samtidigt backar järn- och stålframställning med 25 procent, skog och papper med 33 procent, maskintillverkning med 42 procent och lätt industri med 44 procent.

Detta mönster fortsätter under 1995. (För en genomgång av industristrukturens utveckling, se Frenkel [1995]). Jämfört med samma period 1994 noteras för de tre första månaderna 1995 ett fall i den lätta industrins produktion på 39,6 procent, och nedgången i maskinbygge är än större. Produktionen av elapparater var första halvåret 1995 nere på 15 procent av 1989 års nivå, och raden av produkter som ligger på mellan två och tio procent av 1989 års nivå kan göras lång.

De industrier som fortsätter att ta över rysk industristruktur är olje- och energisektorn, metallurgi (exportbetonad) samt

kemisk/petrokemisk industri. Under första halvåret 1995 ökade metallurgins produktion jämfört med 1994, inom kemi/pappersindustrins viktigaste produktgrupper kunde ökningarna också registreras, och fallet inom olje/energiesektorn är mindre än det genomsnittliga fallet inom rysk industri. Dessa aktiviteter fortsätter således att vinna marknadsandelar. Utvecklingen påminner mycket om den "holländska sjukan".

Då extraktiva industrier, där råvaror är inblandade, upplever en prischock, får bearbetande industrier svårt att betala de ökande priserna på råvaror. I den ryska ekonomin kan extraktiva näringar relativt lätt sälja utomlands till hårdvaluta och världsmarknadspriser – därav prischocken för inhemska bearbetande industrier. Man skulle kunna säga att den strukturella omvandlingen i Ryssland är en variant på den holländska sjukan, en sorts *rysk-holländsk* sjuka, detta då det i Ryssland i motsats till den ursprungliga tanken med holländsk sjuka bör noteras att även de extraktiva näringarnas produktion faller. (Se vidare Götz [1994] och Sauer [1994].)

En intressant parallell till denna analys finns i en artikel av Jorge Buzaglo om Nord-Sydhandeln. Han konstaterar där att liberalisering av handeln i länder med en hög kvot mellan naturresurser och mänskliga resurser inte nödvändigtvis leder till en ökad produktion av arbetsintensiva industrivaror utan snarare till en minskning av produktionen och ökande inkomstskillnader (Buzaglo [1995]).

Metodologiska problem

Analysen av den reala ekonomins utveckling har oftast kretsat kring frågan om vad det egentligen är statistiken som mäter. Statistik i transitionsekonomier i allmänhet, och ekonomier i det forna Sovjet i synnerhet, är förvisso behäftad med avsevärda brister och felaktigheter. Detta är välkänt och fordrar ingen ytterligare diskussion.

Den slutsats vi skall dra är emellertid inte den tyvärr alltför vanliga, nämligen att den officiella statistiken är så usel att analys måste grundas i diverse egna observationer och antaganden om vad som sker.

Den officiella statistiken är den enda solida bas vi har, och det är med dess hjälp vi måste söka skapa en bild av den ryska ekonomins utveckling. (Se vidare Bartholdy [1995].) I den internationella Rysslandsforskningen bedrivs också ett omfattande arbete som syftar till att med gängse vetenskapliga metoder pressa den ryska statistiken till det yttersta på den information vi behöver för att kunna tillämpa de metoder som är gängse inom nationalekonomisk forskning. Låt se närmare på några av de problem som här dyker upp.

När det gäller utvecklingen av BNP i Ryssland de senaste åren,⁵ har det stora debattämnet varit i vilken grad siffror över det omfattande produktionsfallet är missvisande. Argumentet är att varken tjänstesektorn eller den framväxande privata sektorn omfattas fullt ut av Goskomstats metoder.

Att en hel del aktiviteter faller utanför BNP-statistiken är förvisso odiskutabelt, men därav följer inte automatiskt att något betydande fall i BNP inte har ägt rum. Bakom många av de ofta förekommande påståenden som säger att det inte varit någon ekonomisk kris i Ryssland, därför att statistiken inte observerar vad man tror är privat, legal och produktiv verksamhet, ligger tyvärr en stor portion okunnighet.

Då aktiviteter som inte syns främst är ett problem för statistik baserad på pro-

⁵ Begreppet bruttonationalprodukt, BNP, började användas i ryska statistiska årsböcker först under 1993. Samtal med tjänstemän vid Goskomstat avslöjar dock att BNP-uppskattningar gjorts redan på 1980-talet, och liknande erfarenheter återfinns i Centraleuropa, främst i Ungern, där Eva Éhrlich nyttjade konsumtionsstatistik för att beräkna BNP för socialistiska ekonomier (Éhrlich [1991]).

duktionssidan, har man i dagens transitionsekonomier även använt statistik över konsumtion, investeringar och nettoexport för att ta fram BNP-mått, dvs beräkning av BNP från användarsidan istället för produktionssidan. (Se exempelvis Gavrilenko & Koen [1994].)

Utfallet av dylika beräkningar ger dock långt ifrån klart besked. Under 1992 var rysk BNP beräknad från efterfrågesidan 2,3 procent högre än på utbudssidan, men under 1993 noterades det omvända förhållandet: BNP beräknat från utbudssidan var fyra procent högre än på efterfrågesidan (Troschke & Vincentz [1995, s 15]).

Beträffande det ackumulerade fallet kommer man dock med beräkningar av detta slag ofta fram till att fallet i BNP inte är så stort som tidigare angivits. I stället nämns ett BNP-fall kring 30 procent som mer troligt. Vi skall inte fördjupa oss i denna tämligen snåriga diskussion. Låt oss emellertid anta att den lägre siffran skulle vara korrekt. Det rör sig i så fall om samma proportioner som under den stora depressionen i USA under 1929–33.

Vid bedömning av bidraget från den privata sektor som inte syns i statistiken måste hänsyn vidare tas till att det även under kommunismen fanns en stor sektor som inte syntes (liksom det i Sverige finns en stor svart sektor som inte syns). Frågan blir då om dagens svarta sektor är större eller mindre än gårdagens. Är de lika påverkas inte siffrorna över fallet i BNP. Var gårdagens större blir även fallet i BNP större än redovisat.⁶

Som ytterligare komplikation kan dessutom tilläggas att man bör fråga vilka konsekvenserna blir av att dagens privata sektor bevisligen innehåller ett betydande inslag av kriminell och parasitär verksamhet. Dels finns här uppenbara välfärdsaspekter, i form av kriminalitetens inverkan på det allmänna samhällsklimatet. Dels kommer den kriminella verksamheten att inverka negativt på resursallokeringens effektivitet, bl a i termer av ökade

transaktionskostnader och undanträngning av mer effektiva men lagliga aktörer.

Inom tjänstesektorn har det antagits att andelen i statistiken ej inkluderad verksamhet är stor. Till att börja med är det tveksamt i vilken utsträckning detta faktiskt är sant. Den statistik som finns att tillgå visar nämligen en mycket stor ökning av tjänstesektorns andel av BNP, från 15 procent 1991 till 51 procent 1994 (Illarionov [1995, s 19]).

Den fråga som verkligen bör ställas är dessutom vilken typ av tjänster det rör sig om. Det som expanderar är framför allt den finansiella och kommersiella tjänsteproduktionen, dvs den sektor som hanterrar de nyrika och i betydande grad kriminella gruppernas förmögensuppbyggnad. Utbudet av tjänster till *hushållen* reducerades under perioden januari–september 1994 med 45 procent (Havlik *et al* [1995, s 74]).

Framtiden

Beträffande den *fundamentala* trenden i real BNP och andra makroindikatorer föreligger knappast längre någon tveksamhet om att den ryska ekonomin har upplevt en ekonomisk kollaps i likhet med och förmodligen större än den stora depressionen i västvärlden på 1930-talet. Bedömare vid *Osteuropa Institut* i München understryker särskilt att det inte finns några starka skäl att tvivla på den grundläggande tendensen (Troschke & Vincentz [1995], s14).

⁶ Man kan visserligen peka på svårigheter att överhuvudtaget jämföra dagens BNP-mått med gårdagens, men om jämförelsen som sådan avfärdas blir all jämförelse med tiden före 1992 meningslös. I forskningen görs regelbundna generella omräkningar av gamla planekonomiska data, för att presentera bästa möjliga bild (Bartholdy [1994]). Detta gäller naturligtvis även Ryssland (Kudrov [1995]). Problemet med den svarta sektorn är således likvärdigt både före och efter 1992.

De långsiktiga konsekvenserna av denna utveckling kan knappast undgå att bli annat än dramatiska. Den industri som fortfarande producerar svälts på investeringar och slits därmed mycket hårt. Någon teknologisk förnyelse kan vi knappast längre tala om och underhållet av den ekonomiska infrastrukturen är mycket starkt eftersatt. Ofta förekommande brott på landets omkring 600 000 kilometer oljerörledningar är ett tecken på vart man är på väg. En hastigt accelererande utarmning av jordbruksmarken är ett annat.

Under det första halvåret 1995 fanns det som ovan nämnts tecken som tydde på att *takten* i makroindikatorernas fall minskar. Detta har av somliga tolkats som en *uppgång* i indikatorerna, och ett bevis för att den ryska regeringen bedriver en framgångsrik ekonomisk politik. Inte minst den ryska regeringen har valt denna tolkning. Detta slags optimism har dock föga grund i verkligheten.

Givet den unika förstörelse som ägde rum under 1992–94, och det faktum att det endast är *takten* i fallet som minskat, är den centrala frågan om den ryska ekonomin överhuvudtaget någonsin kommer att kunna ta sig ur denna situation. Det verkligt intressanta är *hysteresis-effekter* (Franz [1990]), dvs utvecklingsprocesser där makroekonomiska variabler efter en chock inte återgår till utgångsläget utan i stället stabiliseras i det nya tillståndet. (Ett typiskt exempel är arbetslöshetsnivåer efter oljeprischockerna under 1970-talet.)

Intressant nog ansluter sig nu även Jeffrey Sachs, chockterapiens fader, till denna oro över Rysslands framtida utveckling. Med utgångspunkt i Krugmans och Matsuyamas multipla jämviktsmodeller skisserar Sachs en teori om statskollaps, där även små förändringar kan leda till permanenta effekter. Hans slutsats är tydlig: "Ryssland befinner sig i en djup kris som kan driva landet in i en spiral av självförstärkande destruktivt beteende: krimina-

litet, regional separatism, skatteflykt och flykt från valutan" (Sachs [1995, s 75]).

Kort uttryckt är det möjligt att rysk ekonomi för lång tid framåt kommer att förbli på en ekonomisk utvecklingsnivå som motsvarar mindre än hälften av den nivå man hade uppnått vid systemskiftets inledning. Symptomatiskt nog rangordnas nu den ryska ekonomin av internationella finansiella bedömare *efter* tredje-världsekonomier som Etiopien, Uganda och Namibia.⁷ Vad detta i sin tur innebär för Rysslands långsiktiga förmåga till innovation och uppbyggnad av humankapital kan vi bara spekulera kring.

Referenser

- Bartholdy, K, [1995], "Are Growth Estimates for Eastern Europe too Pessimistic?", i *The Transition Report*, London, EBRD.
- Beljakov, G et al, [1995], "Poterja tempa pri poterje katjestva", *Kommersant*, 23 maj.
- Buzaglo, J, [1995], "Nord-Sydhandel, inkomstfördelning och sysselsättning", *Ekonomisk Debatt*, Årg 23 nr 5, s 375–383.
- Cooke, S, [1995], "The Trials of the Tax Police", *Euromoney*, maj.
- Deljagin, M, [1995], "Chrupkaja stabilizatsija ekonomiki obnasjajet glavnuju opasnost, kotoraja esjsje vpered", *Finansovye Izvestija*, 25 maj.
- De Gregorio, J, [1993], "Inflation, Taxation and Long-Run Growth", *Journal of Monetary Economics*, vol 31.
- Doronin, I, [1995], "Uzost finansovogo rynka ygrosjajet perspektive stabilizatsii", *Finansovye Izvestija*, 15 juni.
- EBRD [1995], *Transition Report Update*, London.
- ECE [1994], *Economic Bulletin for Europe*, vol. 46.
- Éhrlich, E, [1991], *Országok versenye 1937–1986: Fejletiségi szintek, strukturák, növekedési ütemek, iparosltási utak, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- Franz, W, (red) [1990], *Hysteresis Effects in Economic Models*, Physica-Verlag, Heidelberg.
- Frenkel, A, [1995], "Strukturnyj karakter

⁷ *Euromoney*, mars 1995.

- spada proizvodstva stanovitsja vse bolee ottjetlivym", *Finansovye Izvestija*, 23 maj.
- Gavrilenko, J & Koen, V, [1994], "How Large Was the Output Collapse in Russia?", *IMF Working Paper*, nr 94/154.
- Goskomstat [1994], *Sotsialno-ekonomitjeskoe polosjenije Rossii*, Moskva.
- Götz, R, [1994], "Deindustrialisierung Russlands: unabwendbares Schicksal oder Problem der Struktur- und Währungspolitik?", *Aktuelle Analysen des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, nr 50.
- Havlik, P *et al.*, [1995], "Growth in Central and Eastern Europe Contrasts with Recession in the CIS", *WIIW Research Reports*, nr 213.
- Hernández-Catá, E, [1995], "Russia and the IMF: The Political Economy of Macro-Stabilization", *Problems of Post-Communism*, vol 42, nr 3.
- Illarionov, A, [1995], "Rossijskie ekonomitjeskie reformy: poterjannyj god", *Voprosy Ekonomiki*, nr 1.
- Illarionov, A & Dmitriev, M, [1995], "Programma finansovoi stabilizatsii-95: na grani provalja", *Finansovye Izvestija*, 6 juli.
- Institut für Weltwirtschaft Kiel, [1994], "Die wirtschaftliche Lage Russlands: Fortsetzung des Niedergangs ohne hinreichenden Strukturwandel", *Kieler Diskussionsbeiträge*, nr 240-41.
- Ivanov, V & Jelachovskij, V, [1995], "Nynesjnyj god sulit potjti dvojnoe uvelitjenie sbesresjenij", *Finansovye Izvestija*, 22 juni.
- Kudrov, V, [1995], "National Accounts and International Comparisons for the Former Soviet Union", *Scandinavian Economic History Review & Economy and History*, vol 43, nr 1.
- Sachs, J, [1995], "Russia's Struggle with Stabilization: Conceptual Issues and Evidence", *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994*, The World Bank, Washington, D C.
- Sauer, T, [1994], "Konversion des Rüstungssektors – Entwicklungsoption für Russland?", *IFO Schnelldienst* 32/94
- Troschke, M & Vincentz, V, [1995], "Zuverlässigkeit und Problematik der statistischen Berichterstattung in Russland, Weissrussland und der Ukraine", *Osteuropa-Institut München Working Papers*, nr 176.
- Vasiltjuk, J, [1995], "Razogrev ekonomiki stavit krest ha popytke finansovoj stabilizatsii", *Finansovye Izvestija*, 20 juni.